

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Здіорук Олена Іванівна

• Розкрито перспективи, сутність та основні напрями розвитку громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі як необхідної передумови трансформації системи державного врядування. Розглянуто основні проблеми взаємовідносин громадянського суспільства та держави, тенденції розвитку взаємовідносин цих двох підсистем єдиної суспільної системи, способи їх взаємодії на рівні теорії та практики.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, право, громадські організації.

Становлення громадянського суспільства поруч із розвитком демократії та запровадженням дієвої розвинутої економіки виступають основними орієнтирами суспільно-політичних трансформацій в Україні. Ступінь розробленості та концептуальне забезпечення становлення громадянського суспільства, особливо взаємодії ключових елементів соціальної та політичної системи явно не достатнє на теоретико-методологічному рівні, проведено немало досліджень, але оформлення єдиної концепції розбудови громадянського суспільства триває.

Концепція вже не є поняттям лише вузько-прикладним, яке вживають фахівці з політико-управлінських дисциплін. Про це, зокрема, свідчать Індекс правового середовища для організацій громадянського суспільства в Україні у 2006 р. та зведений звіт про оцінку змін у правовому середовищі організацій громадянського суспільства в Україні. Пожвавлення «ідеологічних очікувань» з приводу розбудови громадянського суспільства та розвитку організацій громадянського суспільства останнім часом з теоретичного рівня переходить на рівень реальної готовності запроваджувати його принципи у політичній практиці. Тривала парламентська виборча кампанія 2006 року сприяла підвищенню здатності організацій громадянського суспільства не лише до здійснення громадських кампаній та лобіювання на різних рівнях власних інтересів, а й подальшому розвитку партнерських відносин між організаціями громадянського суспільства та державними органами [1].

Незалежно від політичних та соціально-економічних змін у суспільстві завжди існу-

ють проблеми, що залишаються актуальними протягом тривалого часу, поступово видозмінюючись та набуваючи нових форм. Саме до таких вагомих проблем належить теоретичне та практичне співвідношення між громадянським суспільством, організаціями громадянського суспільства та демократичною державою.

Проблеми взаємовідносин громадянина та держави були об'єктом досліджень ще античних мислителів, зокрема: Платона, Аристотеля, Цицерона, Макіавеллі. Пізніше значну увагу даній проблематиці приділяли Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель, М. Вебер та ін. У сучасній західній науці функціонування громадянського суспільства досліджувалися багатьма вченими, зокрема: Р. Ароном, Ю. Габермасом, К. Поппером, А. Тойнбі та іншими. Українська наука представлена такими вченими як, І. Бичко, В. Барков, С. Телешун, В. Кремень, В. Лісовий, у діаспорі – І. Лисяк-Рудницький, Б. Цимбалістий, Р. Шпорлюк та інші.

Після здобуття незалежності в Україні зростає інтерес до проблематики громадянського суспільства. У зв'язку з цим можна виділити роботи А. Карася [2], І. Паська [3], А. Колодій [4], В. Рябчука [5], С. Грабовського, В. Андрушенка [6]. Проте, незважаючи на вагомі здобутки, процес усвідомлення громадянської та національної ідей, формування та особливостей функціонування громадянського суспільства у західноєвропейській традиції не завершився.

Разом з тим проблему громадянського суспільства в Україні не можна розглядати як похідну від західноєвропейських теорій, адже її коріння криється у мотивах створення нового суспільства на базі власних традицій.

Метою даного дослідження є аналіз сутності та основних напрямів розвитку громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі трансформації системи взаємовідносин громадянського суспільства і держави, а також спроба запропонувати практичні рекомендації щодо перспектив поступу громадянського суспільства.

Виникнення проблеми також пов'язано з неадекватним сприйняттям суспільством цілої низки понять політичної системи (що стало наслідком перетворення концепції розбудови держави у стратегічну мету в створенні нової системи суспільно-економічних та політичних відносин в Україні) [7].

Незважаючи на певні успіхи у вивченні громадянського суспільства, останніми роками (зокрема йдеться про праці І. Кального, А. Карася, М. Кашуби, А. Колодій, Б. Кухти, О. Орлової, М. Цимбалюка) багато питань у межах цієї складної концепції залишаються недостатньо з'ясованими. Передусім це пов'язано зі складністю самого феномену громадянського суспільства, наявністю багатьох дослідних шкіл і течій у його вивченні, кожна з яких акцентує в контексті своєї методології лише певні сторони цього складного явища.

Беручи до уваги численні трактування сутності та принципів формування громадянського суспільства, можна виділити дві концепції, два підходи до проблеми взаємовідносин громадянського суспільства та держави.

Прихильники першого підходу розглядають громадянське суспільство як своєрідну соціальну універсалью, як весь історичний комплекс суспільних відносин, протипоставлених державі в будь-якій її формі, тобто як усе, що не є властиво державі, владі.

Другий підхід розглядає громадянське суспільство як конкретний феномен західної цивілізації, тобто як форми існування буржуазного (ринково-демократичного) суспільства.

У реальному житті взаємовідносини між громадянським суспільством і державою можуть поставати в чотирьох основних формах:

Перша – ідеальний варіант: громадянське суспільство і держава внутрішньо єдині, індивідуальні й загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями усіх громадян, держави як цілого. Держава тут виступає винятково засобом задоволення розумних потреб усіх громадян.

Друга – відчуженість, розірваність, протистояння громадянського суспільства й держави, перманентна боротьба між ними на паритетних засадах. (Це дійсний теперішній стан у більшості «відкритих суспільств».)

Третя – поглинання державою громадянського суспільства. Держава перетворюється на самодостатнє утворення, яке починає паразитувати на громадянському суспільстві, використовуючи його як засіб задоволення інтересів правлячої еліти. (Це тоталітарне суспільство.)

Четверта – повне підпорядкування громадянським суспільством держави, руйнування її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. Держава перетворюється на чисту формальність, своєрідну ширму для прикриття, маскування безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій. Владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення опору інших. Держава із засобу єднання суспільства перетворюється на знаряддя його руйнації, загострення запеклої боротьби одних її членів з іншими.

Необхідно враховувати, що кожна конкретно-історична модель громадянського суспільства має свої соціокультурні та національні особливості, які проявляються та актуалізуються в різних країнах по-різному. Громадянське суспільство, навіть у контекстах розвинутих демократій не видається фіксованим раз і назавжди досягнутим станом, це – процес, який вимагає суспільно-громадянських зусиль щодо його підтримки та відтворення у нових актуальних формах. Проте характерною особливістю суспільств, що розвиваються демократичним шляхом, є проблема формування громадянського суспільства. Це свідчить про те, що офіційного проголошення демократії не досить для формування громадянського суспільства, адже демократія може трансформуватися в «авторитарний популізм», якщо демократичні традиції обговорення нагальних проблем та організації їх розв'язання не вкорінюються в практику самих інститутів громадянського суспільства [8].

В Україні за 2005–2009 роки спостерігається позитивна динаміка кількісних показників утворення громадських об'єднань. За даними Державного комітету статистики, станом на 1 січня 2009 р. в Україні зареєстровано: громадських організацій та їх осередків – 59321 (у 2006 р. було 46682); профспілок та їх місцевих об'єднань – 22678 (у 2006 р. – 15639); благодійних організацій – 11660 (у 2006 р. – 9590) [9]. Що стосується організацій з міжнародним та всеукраїнським статусом, то на 1 січня 2008 р. в Україні діяло 2819 об'єднань громадян, що були легалізовані Міністерством юстиції України (збільшення порівняно з 2006 р. на 8,6 % та з 1996 р. у 2,7 разу), з них 2678 громадських організацій (відповідно 95 % загальної кількості громадських об'єднань).

Із загальної кількості легалізованих об'єднань громадян 2227 організацій (2086 громадських організацій) мали всеукраїнський статус, 592 – міжнародний статус (відповідно 79 % та 21 %). Проте за співвідношенням питомої ваги громадських організацій до кількості населення Україна все ще значно поступається іншим європейським країнам. Так, наприклад, в Україні на 10 тис. населення існує 11 зареєстрованих громадських організацій, в Угорщині – 46, у Хорватії – 85, а в Естонії – 201 [10]. До того ж більшість зареєстрованих в Україні організацій існують лише формально або функціонують епізодично.

Функціонування громадських організацій охоплює майже всі сфери суспільного життя у державі. У їх структурі за спрямуванням та видами діяльності найбільша питома вага (16,2 %) припадала на оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання (порівняно з 2006 р. на 8,2 % більше). Об'єднання професійної спрямованості та молодіжні організації складають відповідно 10,7 % та 10,3 % від загальної кількості громадських організацій, об'єднання ветеранів та інвалідів – 8,8 %, освітні, культурно-виховні – 5,5 % (зростання порівняно з 2006 р. відповідно на 8,8 %, 6,1 %, 5,2 % та 8,9 %) [11].

Поділ суспільства на громадянське суспільство і державу, що втілює найвищу владу, тією чи іншою мірою має місце і у сучасних умовах розвитку України. І практика останнього десятиріччя державотворення засвідчила, що становлення громадянського суспільства європейського зразка в Україні можливе лише через політичне реформування. За умови послідовного проведення такої реформи, Україна має шанс прискорити реалізацію концепції «розширення Європи». Адже серед вимог Копенгагенських критеріїв (демократичний устрій, ринкова економіка, верховенство права, розвиток громадянського суспільства, свобода слова і преси) політична складова має особливе значення.

Реальне наповнення конституційних прав і свобод громадян за допомогою сучасних політико-правових регуляторів і підносить Україну до оцінки, що дозволяє розглядати суспільство як громадянське, а державу – як правову. При цьому у взаємовідносинах останніх складається механізм розширеного відтворення соціокультурного і політико-економічного середовища, яке, у свою чергу, через реалізацію громадянських прав і свобод формує людину в усіх її вимірах – як індивіда, особистість, громадянина.

Для аналізу громадянського суспільства особливо важливим є феномен «зрушеного залучення» (shifting involvements). Це означає, що полі-

тична й суспільна активність сучасних громадян є епізодично ситуативною й зорієнтована на певну конкретну проблему. Саме проблема, кризова ситуація або важлива суспільна ініціатива можуть виступити каталізаторами розгортання кампанії, громадського руху та інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному або місцевому рівнях.

Однією з центральних проблем розвитку громадянського суспільства в Україні є традиційно авторитарний спосіб функціонування владних відносин у суспільстві, а також критично низький ресурс довіри до владних установ з боку суспільства, а також створення самими інститутами громадянського суспільства механізмів протидії штучній політизації НДО й перетворення їх у маріонетки, підвищення якості послуг і ефективності діяльності суспільних ініціатив. Це передбачає розуміння й сприяння з боку владних органів, залучення ЗМІ, громадських утворень й освіти. За таких умов Україна має можливість уникнути деформування становлення громадянського суспільства.

Однією з головних умов забезпечення соціально-політичної стабільності є належний розвиток громадянського суспільства. Саме тому відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» створення громадянського суспільства віднесене до пріоритетних національних інтересів.

Висновки та пропозиції

Серед найбільш важливих напрямів подальшого формування громадянського суспільства в Україні варто виділити: подальше реформування політичної системи, дослідження політико-правових і економічних аспектів взаємодії органів державної влади й інститутів громадянського суспільства та втілення їхніх результатів у практику державотворення; установлення закономірностей формування громадянського суспільства з обліком культурно-історичних і соціально-економічних особливостей розвитку українського суспільства; обґрунтування системи індикаторів (показників), що дозволяли б здійснювати моніторинг процесу формування й функціонування громадянського суспільства й на його основі розробляти практичні рекомендації щодо підвищення його ефективності.

Взаємодія держави з громадянським суспільством на основі партнерства необхідна для розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави. Принцип соціального партнерства передбачає налагодження конструктивної взаємодії між органами влади, суб'єктами

господарської діяльності та ІГС при вирішенні соціально важливих проблем та наданні конкретних послуг органами влади. Принцип встановлення балансу між державними інтересами та інтересами окремо взятих ІГС передбачає встановлення рівноваги, що характеризується оптимальним співвідношенням державних інтересів і інтересів окремо взятих ІГС при виробленні та прийнятті рішень.

Узгодження інтересів громадян і суспільства, їх гармонізація є визначальною умовою формування громадянського суспільства. Держава має сформувати правове поле, яке б містило гарантії для забезпечення рівних можливостей ІГС у здійсненні їх основної діяльності щодо захисту прав і свобод людини, а також у сфері надання соціальних послуг. При цьому принцип надання рівних можливостей повинен забезпечуватися шляхом створення прозорого механізму конкуренції.

Для підвищення ефективності взаємодії органів влади з ІГС, розвитку партнерських відносин доцільно активно використовувати як вже закріплені чинним законодавством України форми взаємодії, так і перевірені вітчизняним і міжнародним досвідом, такі форми взаємодії: як підтримка діяльності різних за спрямуванням громадських організацій; створення асоційованих структур (державно-громадські фонди, асоціації, партнерства), які мають визначене коло завдань і створюються за принципом цільового підходу для їх досягнення та вирішення; створення різних спільних консультативно-дорадчих органів, експертних рад, комісій, груп тощо.

Громадянське суспільство необхідне для затвердження демократії. Чим воно більше розви-

нуто, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більше у них можливості для самореалізації в різних сферах громадського життя й тим менша небезпека узурпації влади й здійснення повного контролю за суспільними процесами.

Таким чином, можемо констатувати, що Україна зробила значний крок у розбудові громадянського суспільства, в державі наявні та відчутні позитивні тенденції у сфері створення правового середовища для організацій громадянського суспільства, але Україна залишається ще достатньо далеко від західноєвропейських стандартів стану громадянського суспільства, а також і у теоретико-методологічному забезпеченні цього процесу. Розроблення власної моделі державного врядування у контексті становлення громадянського суспільства потребує нових наукових підходів, що базувалися б на національних особливостях, та відповідали світовим демократичним стандартам.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Необхідно зазначити, що ми володіємо достатньо обмеженими можливостями компаративного аналізу тенденцій розвитку або проблем формування громадянського суспільства в Україні та в інших посткомуністичних країнах, тому наукові дослідження за даним напрямом є перспективними і необхідними, що дозволить закласти підвалини для сталого розвитку громадянського суспільства в країні. Наступним етапом наукового дослідження повинна стати систематизація та вдосконалення механізмів державного управління в контексті розбудови громадянського суспільства.

Використані джерела

1. *Концепція* взаємодії держави з громадянським суспільством.
2. *Карась, А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
3. *Пасько, І. Т.* Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси / І. Т. Пасько, Я. І. Пасько // НАН України: Центр гуманітарної освіти. – Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. – 184 с.
4. *Колодій, А.* На шляху до громадянського суспільства. – Львів: «Червона калина». – 2002. – 276 с.
5. *Рябчук, М.* «Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». – К.: «Критика», 2000. – 271 с.
6. *Основи демократії:* навч. посібник для студентів вищих навч. закладів // за заг. ред. А. Колодій. – К.: вид-во «Ай-Бі», 2002. – 684 с.
7. *Проценко, О.* Походження свободи (осмислення витоків та розвитку концепцій громадянського суспільства) / О. Проценко, В. Чепінога. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 130.
8. *Ігнат'єв, М.* Про громадянське суспільство // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 77.
9. *Кількість* суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 січня 2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/edrpo/edrpo_u/opfg/ks_za_opf0109.htm
10. *Лациба, М. В.* Чому нам потрібен новий закон «Про громадські організації» / М. В. Лациба, О. Ю. Вінніков, М. М. Слюсаревський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2008. – С. 6.
11. *Громадські організації в Україні у 2007 році:* Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – С. 7–9.